

Өмүрбек кызы У.

«КЫЗ САЙКАЛ» БААТЫРДЫК ЭПОСУНДАГЫ
ЭКВИВАЛЕНТСИЗ ЛЕКСИКАНЫН КОТОРУЛУШУ

Омурбек кызы У.

ПЕРЕВОД БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ В
ГЕРОИЧЕСКОМ ЭПОСЕ «КЫЗ САЙКАЛ»

Omurbek kyz U.

TRANSLATION OF NON-EQUIVALENT VOCABULARY
INTO THE HEROIC EPIC «KYZ SAIKAL»

УДК: 81.06.053.56

Макалада кыргыз элинин баатырдык эпосундагы эквивалентсиз лексика өлкө таанытуучу, маданият таанытуучу объект катары талдоого алынган. Бул макалада эпостогу эквивалентсиз сөздөрдүн которулушу жана алардын мааниси каралып чыккан. Эквивалентсиз лексикага кирген тилдик бирдиктер (улуттук, тарыхый, фольклордук, коннотативдик сөздөр) каралган. Кыргыз элинин «Кыз Сайкал» баатырдык эпосу – оозеки элдик чыгармалардын көрүнүктүү чыгармасы, анда элдин уникалдуу маданияты, тарыхы, тили чагылдырылган. Бул эпосту англис тилине которууну филология илимдеринин доктору «Эл агартуунун отличниги» Зина Караева тарабынан иштелип чыккан. «Кыз Сайкал» баатырдык эпосу кыргызчадан англисчеге которулушунун эквивалентсиз лексикалары каралат жана изилдөө объектиси болуп котормодогу эквивалентсиз лексика саналат. Бул макалада С. Влахов жана С. Флорин тарабынан берилген классификацияларды карайбыз; кыргыз тилинин өзгөчөлүгүн эске алуу менен төмөнкү эквивалентсиз лексиканын топтору каралды: энчилүү аттар, реалийлер, фразеологиялык бирдиктер, кайрылуулар, интеръекциялар жана ономотопея.

Негизги сөздөр: эквивалентсиз лексика, көркөм текст, окурман, транскрипция, котормо, эпос, улуттук сөздөр.

В работе проанализирована безэквивалентная лексика в кыргызском языке как объект лингвострановедения и лингвокультурологии. В основном была рассмотрена перевод и понятия безэквивалентных слов в эпосе «Кыз Сайкал». Рассмотрены языковые единицы (национальные, исторические, фольклорные, коннотативные и другие слова) входящие в безэквивалентную лексику. Героический эпос кыргызского народа «Кыз Сайкал» – выдающееся произведение устного народного творчества, в котором нашли отражение самобытная культура, история, язык народа. Перевод этого эпоса на английский язык разработала Зина Караева, доктор филологических наук, «отличник народного просвещения». Здесь О. Рассмотрена безэквивалентная лексика перевода героического эпоса «Кыз Сайкал» с кыргызского на английский язык, а объектом исследования является безэквивалентная лексика в переводе. В данной статье мы рассматриваем классификации С.Влахова и С.Флорина; С учетом особенностей кыргызского языка были рассмотрены следующие группы безэквивалентной лексики: имена собственные, реалии, фразеологизмы, обращения, междометия и звукоподражания.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, художественный текст, иностранный читатель, транскрипция, перевод, эпос, народные слова.

The article analyzes the non-equivalent vocabulary in the Kyrgyz language as an object of culture-oriented linguistic and cul-

tural linguistics studies. Basically, the translation and concepts of equivalent words in the epic Kyz Saikal were considered. Linguistic units (national, historical, folklore, connotative and other words) included in the non-equivalent vocabulary are considered. The heroic epic of the Kyrgyz people "Kyz Saikal" is an outstanding work of oral folk art, which reflects the original culture, history, and language of the people. The translation of this epic into English was developed by Zina Karaeva, Doctor of Philology, "The Excellence in Public Education Award." Here O. Non-equivalent vocabulary of the translation of the heroic epic "Kyz Saikal" from Kyrgyz into English is considered, and the object of the study is non-equivalent vocabulary in translation. In this article, we consider the classification of S. Vlahova and S. Florina; Taking into account the peculiarities of the Kyrgyz language, the following groups of non-equivalent vocabulary were considered: proper nouns, real names, phraseological units, expressions, interjections and onomatopoeia.

Key words: non-equivalent vocabulary, fiction text, foreign reader, transcription, translation, epic, folk words.

Кыргыз элинин «Кыз Сайкал» баатырдык эпосу – оозеки элдик чыгармалардын көрүнүктүү чыгармасы, анда элдин уникалдуу маданияты, тарыхы, тили чагылдырылган. Бул эпосту англис тилине которууну филология илимдеринин доктору «Эл агартуунун отличниги» Зина Караева тарабынан иштелип чыккан. Мында О. Урманбетовдун айтуусундагы «Кыз Сайкал» баатырдык эпосу кыргызчадан англисчеге которулушунун эквивалентсиз лексикалары каралат [5].

Изилдөө объектиси котормодогу эквивалентсиз лексика саналат. Бул маселеге тил илиминин көптөгөн изилдөөчүлөрү кайрылышкан: В.Н. Комиссаров, С. Влахов, С. Флорин, А.В. Федоров, Л.С. Бархударов, Я.И. Речкер, В.Г. Гак, А. Э. Супрун, Л.И. Зубков, Т.Д. Томахин, А.Д. Швейтцер, Г.В. Чернов, А.О. Иванов жана башкалар. Элдин тилинин жана маданиятынын өзгөчөлүгүн көрсөткөн лексика эквивалентсиз лексика болуп саналат [2]. Белгилей кетсек, кыргыздардын маданияты бул эпостоун материалдарында чагылдырылган, ошондуктан кыргыздардын баатырдык эпосу жана анын котормолору котормо теориясын изилдөө үчүн уникалдуу материал болуп саналат.

Эквивалентсиз лексика – бул башка тилде, башка маданиятта болбогон, ошондуктан башка тилдик аналогу жок нерселерди белгилеген сөздөр жана сөз айкаштар кирет. Мындай атоолорго бир элдин жашоосуна (турмуш-тиричилигине, маданиятына, социал-

дык жана тарыхый өнүгүсүнө) мүнөздү болгон, бирок ошол эле учурда экинчи бир улутка бейгааныш, түшүнүксүз болгон объектилерди атаган сөздөр менен сөз айкаштарын кошобуз. Эквивалентсиз лексиканы биринчилерден болуп орус окумуштуулары Е.М. Верецагин менен В.Г. Костомаровдор иштеп чыгып, аларды топторго бөлүштүрүшкөн [1, 38-б.]. Биз макаланын чегинде, ушул классификацияны негиз кылып, кыргыз көркөм адабий чыгармаларындагы эквивалентсиз лексиканы талдоого алдык [4]. Эквивалентсиз сөздөргө тарыхый сөздөр кирет. Сөздөрдүн бул тобу азыркы мезгилге чейин сүйлөөчүнүн аң-сезиминде жашап, улуттук жалпылыктын маданий мурасынын бөлүгүн түзү менен, адамдын ички дүйнөсүндө маанилүү роль ойнойт. Көркөм чыгармада белгилүү бир доордун материалдык көрсөткүчү, мүнөздөөчү белгиси катары тарыхый сөздөр көркөм чыгармаларда каармандардын кебинде да, автордук баяндоодо да кеңири колдонулат.

Мисалы: Бийлер, мына хандуу болдук баштуу болдук, токтоосуз жолго камдангыла эми. Урушта туруш жок. Мында бий, хан деген сөздөр өткөн доордун, коомдун социалдык жана экономикалык турмушу менен байланыштуу болуп, социалдык катмарларды мүнөздөөчү сөздөр болуп саналат. Эквивалентсиз сөздөрдүн кийинки тобу – салт болуп калган улуттук сөздөр, предметтердин жана кубулуштардын аталыштары, башкача айтканда, узак тарыхый генезиске (келип чыгышка) ээ болуп, азыркы мезгилге чейин эскирген сөздөр.

Социалдык-маданий, тилдик өлкө таанытуучу кырдаал белгилүү бир улуттук тилге гана мүнөздү болгон улуттук сөздөрдө (улуттук кийимдердин, тамактардын, идиш-аяктардын, улуттук оюндардын ж.б. аттарында) камтылган. Мындай сөздөргө кийиз, чачпак, күл азык, төкмө ж.б. сөздөрдү мисалга келтирсек болот. Бул түшүнүктөр чет тилдүү окурмандын эне тилинде болбогондуктан, алар жөнүндө маалыматты, аныктаманы талап кылат [5].

Л.Г. Самотик белгилегендей, котормо – бул маданияттардын өз ара байланышы, алардын бирин-экинчисинин элементтеринин эсебинен байытуу.

Текстте элдин маданиятынын өзгөчөлүгүн билдирген элементтердин болушу которууда кээ бир кыйынчылыктарды пайда кылат. Ошондуктан оригинал тексттин лексикасы эквиваленттүү жана эквиваленттүү эмес болуп экиге бөлүнөт. Котормо теориясында эквиваленттүү эмес лексиканы классификациялоонун ар кандай варианттары бар. Бул макалада С.Влахов жана С.Флорин тарабынан берилген классификацияларды карайбыз; кыргыз тилинин өзгөчөлүгүн эске алуу менен төмөнкү эквивалентсиз лексиканын топтору каралды: энчилүү аттар, реалийлер, фразеологиялык бирдиктер, кайрылуулар, интеръекциялар жана ониматопея [5].

Эквивалентсиз лексиканы которуу, албетте, котормодогу эң татаал көрүнүштөрдүн бири, жана көптөгөн котормочулар көбүнчө бул көйгөйгө туш болушат. Эквивалентсиз лексиканы которуунун татаалдыгы эки негизги себеп менен шартталган: котормо тилде эквиваленттин жоктугу; алардын мазмунун гана эмес, маани-маңызын, эмоционалдык корунушту жана индивидуалдыкты берүү зарылдыгы. Эквивалентсиз лексиканы берүүдө С. Влахов менен С.Флорин эки негизги багытты бөлүп карашат: транскрипция – сөздүн түп нускага максималдуу жакындoo менен графикалык котормосу; башка котормо ыкмаларын колдонуу менен которуу. Ар бир сөздөндө котормочу берилген сөздүн маанисин жана мазмунун эске алышы керек.

«Кыз Сайкал» эпосунан 74 эквивалентсиз лексикалык мисал каралып чыкты. Алардын ичинен: энчилүү аттар - 35(49%), фразеологиялык бирдиктер - 7(9%), кайрылуулар - 15(17%), чакчыл сөздөр - 5(7%), ониматопея - 12(18%). Жер, суу, адамдын ысымдары. Эпос котормолорунда энчилүү аттарды транскрипция ыкмасы менен которулган экен: *Карача-Karacha, Кошой-Koshoy, Текечи-Tekechy, Карабек-Karabek*

Кээ бир мисалдарда кыргыз тилинин кош үндүүлөрү бир үндүү катары берилген: *Алакө-Alooke*.

Ал эми кээ бир мисалдарда котормодо кош үндүүлөр кала берет:

Тээкчи- Teekchy, Жаангер- Jaanger. Жогорудагы мисалдардан кыргыз тилиндеги “ө - о же е” болуп берилгендигин көрдүк.

Энчилүү аттар негизинен элдин салттуу маданиятын, дүйнө тааным идеяларын, этноэтикети чагылдырат [10, 14-б.], ошондуктан котормочулар үчүн транскрипция ыкмасы биринчи кезекте кыргыз элинин өзгөчөлүгүн чагылдырган үндү сактоо үчүн колдонулат.

Фразеологиялык ыкма котормо тилинде ылайыктуу (толук же жарым-жартылай) эквивалент болгондо колдонулат. Биздин мисалдарыбызда фразеологиялык ыкма сейрек кездешет.

Жүрөгүм оозума тыгылын- What a terrible fright I got.

Англис тилинде мааниси жагынан жакыныраак эквивалент тандалып алынган. Көбүнчө котормо фразеологиялык эмес сөздөр менен которулат. Ошентсе да, фразеологиялык маани берилет.

Тай казандай баштары деген can – ugly head – деп берилген, себеби Шибеге, Чанжуну, Тарандыларды сүрөттөөдө ойдун мазмуну ошондой болгон

Керик – (носорог) = Kerik деп которулуп, түшүндүрмө берилген.

Жапайы каман, чочко деген сапты *Donuz* деп түшүндүрмө берилген.

Бурт - Burut (Kyrgyz)

Эжеке - Ezheke (polite address to the lady)

Канжа (чылым салып тарткан түтүкчө) - cigars
Боз-үй – Boz yui (national house made offelt where
Kyrgyz people lived in the mountains in all seasons)

Калпак-Kalpak (national hat made of white felt with the special design)

Чоро- Choro (warrior of Saikal or Manas in Kyrgyz)

Чарайна- charaina (it is a metal cloth with the cap of the worriers who wear for the battle)

Ал эми оюн-зооктун аттары төмөндөгүчө берилген:

Оодарыш- Oodarysh (wrestling, on a horseback, there is a waist wrestling on the ground)

Ат чабыш- At chabysh (horse races. Long distance Races)

Эр-сайыш- Er saiys (it is a battle between two heroes with the swords)

Ошондой эле, эркелетүү формасындагы сөздөр

Улугум, каралдым- my dear, my darling деп, которулган.

“Кыз Сайкал” баатырдык эпосунда эквиваленттүү эмес лексиканын дээрлик бардык топторунда колдонулат; **сүрөттөп которуу** – көбүнчө энчилүү аттарды жана реалийлерди текстке комментарий катары которууда жана ошондой эле кээ бир учурларда тексттин өзүндөгү фразеологиялык шилтемелерди кото-

рууда колдонулат; **болжолдуу котормо** – көбүнчө реалияларды, даректерди, фразеологиялык бирдиктерди жана ономатопеяларды которууда [5].

Каралып жаткан эпостогу эквивалентсиз лексикасынын котормосу төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга алып келди. Создун жана ойдун маанисине карата англис тилине которууда тийиштүү котормо ыкмалары колдонулган жана котормолор түпнуска тилдин улуттук маанисин жана өзгөчөлүгүн сактаган.

Адабияттар:

1. Верещагин Е.М., Костомаров, В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. - М.: Русский язык, 1983. - 269.
2. Воскресенская Л.Б. Лингвострановедческая паспортизация лексики. -М.: Изд-во МГУ, 1985. - С. 121.
3. Девятайкина М.Е. Национально-специфический характер коннотации слов. 4-Междунар. симпоз. по лингвострановедению. - М., 1994. - С. 72-76.
4. Ибрагимов С. Тилибиздин көйгөйлөрү жетиштү. Тил, адабият жана искусство маселелери. - Б., 2009. - №3(8). 3-9-бб.
5. Маразыков Т.С. Текст таануу жана анын айрым маселелери. - Бишкек: Бийиктик, 2005. - 1-китеп. - 144.
6. Сатаева Г.С., Омурбек кызы У. Немецкая критика о национальном и интернациональном принципах отбора фольклорных сюжетов в творчестве Чынгыза Айтматова. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2018. №. 4. С. 185-188.